Liberalismens motsägelser

HUGO STRANDBERG

Liberalism och kapitalism är nära förbundna. Det ger upphov till spänningar. Är den här kombinationen möjlig i längden? Hugo Strandberg diskuterar.

Ett sätt att definiera liberalismen är som kombinationen av kapitalistisk ekonomi och en demokratiskt styrd stat. Så förstådd är liberalismen inte enbart en viss ideologi utan också en beskrivning av det samhälle vi lever i. Att komma till en djupare förståelse av liberalismen är att komma till en djupare förståelse av detta samhälle och vice versa.

Liberalismens två sidor – kapitalistisk ekonomi och en demokratiskt styrd stat – är beroende av varandra. Kapitalismen är beroende av ett rättsligt ramverk. Om *exempelvis* stöld inte beivras blir utbytet ett nollsummespel och kapitaltillväxt omöjliggörs. Detta betyder inte att staten måste styras demokratiskt – det finns andra former av kapitalism än den liberala – bara att kapitalismen förutsätter staten och att staten måste vara en rättsstat. Den moderna staten är däremot omöjlig utan kapitalismen, i och med att det är just genom kapitalismen som den moderna staten finansieras. Mot bakgrund av detta ömsesidiga beroendeförhållande kan sedan ytterligare bindningar etableras, betingade av de historiska omständigheterna. Staten kan till exempel ta ansvar för samhällelig infrastruktur i bred bemärkelse.

Samtidigt ger kombinationen av kapitalistisk ekonomi och en demokratiskt styrd stat upphov till olika spänningar och konflikter. Dessa spänningar kan inte lösas genom att kombinationens ena sida besegrar den andra – de två är ju beroende av varandra – annat än genom ett avdemokratiserande av staten, vilket dock förstås inte ligger i linje med liberalismen. Med andra ord är dessa spänningar och konflikter olösliga inom ramen för den liberala konstellationen; den ena sidans sammanbrott är också den andras. Detta problemkomplex är vad jag kommer att utforska i den här korta texten.

EN PSYKOLOGISK SPÄNNING

En uppenbar spänning är att kapitalistisk ekonomi och demokratisk politik innebär två fundamentalt olika sätt att tänka. Dessa två sätt att tänka ska ändå samsas i individen, vilket psykologiskt inte är så lätt att få ihop.

Å ena sidan är individen del av ett politiskt samfund, med det allmänna bästa som mål. Som deltagare i en demokratisk process kan jag inte välja bort detta mål, för de argument jag för fram är endast relevanta om de är relevanta för andra deltagare i denna demokratiska process. Med andra ord måste jag försöka tänka bortom mina privata intressen och uttrycka mig på ett sätt som hänvisar till något mer allmänt. Sammalunda gäller för rättsstatliga principer. Om jag exempelvis vill få någon dömd för ett brott räcker det inte att just jag vill det. Vad som krävs är att det går att visa, på ett sätt tillgängligt också för andra och med hänvisning till offentliga lagar och principer, att personen ifråga har gjort det jag anklagar hen för och att detta är ett lagbrott.

Å andra sidan medverkar individen i en kapitalistisk ekonomi, där det gäller att få sålt det man har att sälja, i kamp med konkurren-

ter och oberoende av om det jag har att sälja egentligen ger ett positivt bidrag till det allmänna eller inte.

Denna psykologiska spänning är inte svår att bli varse. Det finns dock också en annan, som tarvar en något utförligare förklaring.

KAPITALISMENS EXPANSIVITET

Kapitalismen är väsentligen expansiv. Att egendom byter händer så att den totala mängden är lika stor före bytet som innan, är inte kapitalism. Vad som är väsentligt för kapitalismen är tillväxt. Tillväxt av vad? Inte av vilka saker som helst, utan förstås enbart av det som har ekonomiskt värde (det vill säga varor). Med andra ord: vad som är väsentligt för kapitalismen är totaliteten värdetillväxt.

Ett sätt att få upp ögonen för detta är genom att reflektera över räntans roll i den samhälleliga ekonomin. Den som tagit lån för köp av bostad måste betala ränta på lånen. Oavsett om hen gillar det eller inte bidrar hen alltså till kapitaltillväxten – räntan är helt enkelt denna tillväxt. Vilken konkret verksamhet som ger upphov till avkastning med hjälp av vilken räntan kan betalas är oväsentligt; det väsentliga är att en viss mängd pengar, en abstrakt storhet, kan erläggas.

I de flesta fall är den nödvändiga inkomsten lön för arbete – det väsentliga är alltså inte vilket slags arbete det rör sig om, enbart att det är arbete av något slag, arbete som en abstrakt storhet – och det får oss att se hur liknande villkor är rådande på andra plan. Ett företag kan nämligen bara betala ut löner om det står sig gentemot andra likvärdiga företag, men också gentemot en mer generell samhällelig vinstnivå. Att kapitalismen väsentligen är expansiv beror alltså inte på att den enskilda företagaren drivs av något självisk profitintresse – även om hen förstås kan göra det – utan på att hens ekonomiska verksamhet väsentligen är beroende av och står i konkurrensförhållande till andras värdeskapande verksamheter. Exempelvis slår en generell ekonomisk kris, när kapitalförmering inte sker, också mot hen, och sammalunda gäller för staten, vilket visar att inte heller den står utanför kapitalets förmeringsprocess.

Ett annat sätt att få syn på kapitalismens väsentliga expansivitet är att uppmärksamma att kapitalism handlar om att investera, att få ut mer i framtiden än vad man redan har. Att detta inte är en möjlighet bland andra utan ett väsentligt drag visar sig i faktumet att denna framtid kan tas i besittning redan nu. Till exempel är det möjligt att ta ett lån för att kunna bedriva ekonomisk verksamhet, i förvissningen att det är möjligt att betala tillbaka både lånet och räntan och ändå vinna på det i slutändan.

Det här är omständigheter som kan beskrivas på betydligt större analytiskt djup. Men den här beskrivningen räcker för syftet att göra kapitalismens expansivitet någorlunda synlig. Denna är nämligen en viktig aspekt av det problemkomplex jag här kort försöker utforska, om spänningar och konflikter mellan den kapitalistiska ekonomin och staten.

Möjligheterna för kapitaltillväxt är nämligen inte alltid lika stora. Under perioder där kapitalets tillväxt är generellt påtaglig ger faktumet att den kapitalistiska ekonomin och staten är beroende av varandra inte upphov till några särskilda problem utan de två kan stärka varandra. Men i tider där kapitalets tillväxt är svag blir statens domäner ett möjligt utrymme för kapitalets expansion. Att bolagisera och privatisera statlig verksamhet är ett resultat av detta, och nyliberalismens växande inflytande under de senaste 50 åren kan alltså förstås som ett symptom på kapitalismens kris. Även om nyliberalismen vill frigöra statliga domäner för kapitalistisk expansion tänker den sig ändå att det ska finnas en stat, skild från kapitalismen själv.

Nyliberalismen inser alltså att kapitalismen förutsätter ett rättsligt ramverk och accepterar därmed den psykologiska spänning jag nämnt tidigare. Som ett symptom på kapitalismens kris löser nyliberalismen inte kapitalismens svårigheter. Nyliberalismen får inte problemet med bristande kapitaltillväxt att försvinna – de nya marknader som uppstår genom att statlig verksamhet bolagise-

ras och privatiseras ger bara kapitalismen ett visst uppskov. Därmed kommer pressen att frigöra än större delar av staten för kapitalistisk expansion att kvarstå och småningom radikaliseras. Staten blir då alltmer företagsliknande och skillnaderna mellan rollen som politiker och som företagsledare oklara. Tydliga exempel är **Silvio Berlusconi** (Italien), **Andrej Babiš** (Tjeckien), **Donald Trump** (USA). Som politiker må de te sig nyckfulla, men det beror på att de heller inte är politiker i vanlig mening; betraktade som företagsledare blir deras handlingssätt begripligt. Högerpopulismen kan framstå som en rörelse bort från nyliberalismen – innehållsligt ställer den exempelvis olika grupper uttryckligen mot varandra, i kamp om minskande resurser – men till sin form är den alltså ett mer radikaliserat uttryck för vissa av nyliberalismens centrala drag.

AVSLUTNING

Den kapitalistiska dynamiken förvandlar således staten till ett företag. Eftersom rättsstatliga principer inte gäller i företag och företag inte är demokratier sätts alltså sådana principer ur spel och urholkas demokratin när staten blir alltmer företagsliknande. En anställd är inte en medborgare och en chef kan därför inte röstas bort av sina underlydande, inte heller finns det inom företag opartiska domstolar, inte underställda den ekonomiska makten. Genom att göra slut på liberalismen upphäver den kapitalistiska dynamiken därmed liberalismens spänningar, spänningarna mellan kapitalismen och den liberala staten. Eftersom en kapitalistisk ekonomi är ena sidan av liberalismen är liberalismen alltså ett hot mot liberalismen själv. Kapitalismens undergrävande av rättsstaten är emellertid inte bara ett politiskt problem utan också ett problem för kapitalismen själv, eftersom rättsstaten är ett villkor för den. På så sätt är kapitalismen ett hot mot kapitalismen.

Hugo Strandberg är universitetslektor i filosofi vid Åbo Akademi.